

ИРИНА Ј. ДЕРЕТИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ФИЛОЗОФИЈУ

АЛЕКСАНДАР Д. РИСТЕСКИ²

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ФИЛОЗОФИЈУ

ПРВИ СРПСКИ ПРЕВОД ПЛАТОНОВЕ ОДБРАНЕ СОКРАТОВЕ

САЖЕТАК. У овом раду критички се преиспитује филозофски и језички карактер недавно откривеног првог српског превода *Одбране Сократове*, чији је аутор Коста Ј. Лозанић. Аутори ће најпре анализирати филозофску терминологију, с посебним освртом на значајна места овог Платоновог књижевно најуспелије написаног дела. Циљ рада је да се покаже самосвојност Лозанићевог превода, која почива на преводиоачевом руковођењу властитом егзегезом *Апологије*, а не на механичком преузимању преводилачких решења из других превода његовог доба.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Коста Ј. Лозанић; Платонов Сократ; божанство; свест; *контролисати*.

УВОД

Године 1930. публикована је *Одбрана Сократова* у преводу највећег српског хеленисте Милоша Н. Ђурића. Донедавно смо веровали

---

¹ ideretic1@gmail.com

² aleksandar.risteski@pr.ac.rs

Овај рад је настао као резултат пројеката 179064 и 179067 Министарства за просвету, науку и технолошки развој који подржава Република Србија.

Рад је примљен 4. фебруара, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 30. марта 2020.

да је то и једини српски превод овог вероватно најлепше написаног Платоновог списка. Пре три године, међутим, открили смо да је Коста Ј. Лозанић (Битољ 1864 – Скопље 1937) *Сокрајшову айолоију* превео са старогрчког на српски језик још давне 1904. године (К. Б. Лозанић, 2016, стр. 127–30).

Судбина овог рукописа крајње је необична. Преживео је и дугарску окупацију и земљотрес у Скопљу, таворећи на тавану породичне куће у некадашњој престоници цара Душана. Претио му је потпуни заборав и нестанак (К. Б. Лозанић, 2016, стр. 127–31). Рукопис је објављен тек 2016. године, у редакцији Гордана Маричића и Ане Шуменковић, а под насловом *Одбрана Сокрајшова*. Поред редигованог превода, издање садржи и снимке превода писаног руком самог Косте Ј. Лозанића, као и поговор Косте Б. Лозанића, преводиочевог унука, који читатељству саопштава важне биографске податке о преводиоцу. Предмет нашег истраживања у овом раду је управо рукопис Лозанићевог превода, који ћемо настојати да критички сагледамо и проценимо, те утврдимо његову особеност.

Лозанић није био само полиглот, већ и полихистор (К. Б. Лозанић, 2016, стр. 127). Завршава грчку гимназију, класичне језике на Филозофском факултету Велике школе у Београду, а потом, након превода дијалога 1904. године и полагања државног испита, започиње своју професуру у Призренској богословији. Лозанић није показивао намеру да свој превод *Айолоије* објави, упркос наговорима породице да то учини (К. Б. Лозанић, 2016, стр. 131). Уколико се прегледа снимак руком писаног превода, видимо да је то рукопис на којему је требало још радити. Лозанић је, по свему судећи, сматрао да превод напросто није био спреман за објављивање. О томе зашто га није припремио за објављивање, можемо само да нагађамо.

Приређивачи превода, Гордан Маричић и Ана Шуменковић, у потпуности су у праву када тврде да су неки делови изворног Платоновог текста „изостављени“ у рукопису.³ Он обилује белешкама, подсетницима на маргинама и прецртаним речима, како на српском, тако и на старогрчком језику (што је само по себи занимљиво), а све то сведочи како о опрезности преводиоца, тако и о недовршености самог превода. У раду ћемо настојати да утврдимо да ли се Лозанићев превод *Сокрајшове айолоије* ослања на

³ Приређивачи су Лозанићев превод упоредили са репрезентативним издањем Платонових дела на грчком језику, а то је: Plato, *Platonis opera*, ed. John Burnet, Oxford University Press, Oxford, 1903. Види: Лозанић, 2016, стр. 9.

најзначајније европске преводе његовог времена, или је пак особен и јединствен. У том духу преиспитиваћемо начин на који Лозанић преводи три филозофски врло значајна термина, а то су: *δαίμόνιον*, *αἴσθησις* и *ἐλέγχω*. Ове термине дирамо из два разлога. Прво, они су значајни за разумевање филозофије Платоновог Сократа, а друго, ове грчке речи је Лозанић превео на врло особен начин.

СОКРАТОВ ΔΑΙΜΟΝΙΟΝ

Најпре ћемо размотрити то како Лозанић разуме Сократовог *δαίμόνιον*-а, те га у складу с тим и преводи. Сократов унутрашњи глас – који му се јавља када треба да га одврати од тога да нешто лоше учини, као што га у *Айолоији* (31c1 – d5) одвраћа од тога да се дави политиком – јесте, по његовом мишљењу, дожанског карактера, те га он и беспоговорно слуша. Његов *δαίμόνιον* му, међутим, не казује шта је то што је лоше нити му казује зашто је то нешто лоше, чега би Сократ требало да се клони.⁴ То *δαίμόνιον* оставља Сократу да утврди и дозна.

Поређењем Лозанићевог превода са преводима те речи на водеће европске језике тог времена, које је могао имати у виду, тежићемо да утврдимо да ли им је сличан или се пак од њих разликује. Преводи *Айолоије* на европске језике којима се Лозанић могао користити јесу немачки, Шлајермахеров (Schleiermacher, 1805), руски, Карповљев (Карповъ, 1863), француски, Кузенов (Cousin, 1822) и енглески, Џоветов (Jowett, 1892). Саставили смо следећу табелу са преводом неких од кључних места у *Айолоији* на којима се спомиње Сократово „дожанство“, како Лозанић преводи грчку реч *δαίμόνιον*.

Платон	ἕτερα δαίμόνια καὶνὰ (24c1)	δαίμόνια... πράγματα (27c)	θεῖόν τι καὶ δαίμόνιον (31c1-d5)
немачки (Шлајермахер)	anders neues Daimonisches	Daimonische Dinge	Das Göttliche und Daimonisches
руски (Карпов)	новыхъ геніевъ	геніальныя дѣла	нѣчто божественное и геніальное

⁴ Овај увид износи Брикхаус и Смит (Brickhouse & Smith, 1995, стр. 253).

француски (Кузен) ^a	Des extravagances démoniaques	Chose relatif aux démons, et qui croie	De divin et de démoniaque
енглески (Цовет)	new divinities or spiritual agencies	spiritual or divine agencies	an oracle or sign [...] the divinity
српски (Лозанић)	нова дожанства	дожанске ствари	дожији и дожанствени

^a Унук нашег преводиоца, К. Б. Лозанић, у биографском тексту о Лозанићу упечатљиво насловљеном *Плашон на џавану*, открива нам да је Лозанић „поред грчког и турског, говорио или разумевао и арапски, персијски, руски, чешки, немачки и енглески језик“. У тексту се не каже да је он „говорио или разумевао“ и француски језик. Чини нам се пак необичним да полиглота који предаје класичне језике у Призренској догословији није знао водећи европски језик тога времена. Из тог разлога ћемо навести и места из француског превода *Одбране Сократове*, али се тим преводом овом приликом нећемо детаљније бавити. Ана Шуменковић је са нама поделила своје уверење да се при изради овога превода Лозанић користио и латинским преводима *Одбране Сократове*, али тек предстоји да се докаже заснованост ове хипотезе.

Упоређивањем преведених места, уочавамо да се Лозанићев превод разликује како од поменутих европских превода свог времена тако и од каснијег Ђурићевог превода, првенствено по томе што Лозанић доследно избегава да грчки израз δαιμόνιον преведе српском речју „демон“.⁵ Нешто слично уочавамо и у руском преводу, где наилазимо на израз „геніевъ“, што је латинизам, који на руском језику значи „дух“ (Даль, 2000, стр. 348). То што у оба превода – и у руском и у српском – изостаје реч „демон“ највероватније је мотивисано тиме што се код и једног и другог православног народа овај израз повезује с речима негативног значења, попут 'прелест', 'гордост', 'бес', 'злодух' и 'нечист' (види: Брјанчанинов, 2005, стр. 77–89; Прота Сава Петковић, 1935, стр. 59; Цејтлин, Вечерки, Благовој, 1994, стр. 186). Они се очигледно одлучују да избегну такво преводачко решење јер демони су „пали анђели [...] који су одбацили покорност Богу“ (Брјанчанинов, 2005, стр. 77–89). Па ипак, од руског превода се Лозанићев разликује пошто речи „дожанство“ и „геніевъ“ (дух), немају исто значење.

На основу горње табеле чини се како је Лозанићев превод најсличнији Цоветовом. Њихова сличност огледа се у томе што и Цовет и Лозанић δαιμόνιον-а преводе енглеском односно српском речју с истим значењем. Наиме, Цовет не преводи δαιμόνι-

⁵ Следећи европске узоре, Милош Ђурић преводи грчке речи на српски језик изразима „демон“, „демонско“, „демонске особине“, или „демонска бића“ (Ђурић, 2008, стр. 28–29).

ов-а ни као 'demonic' или 'daimonic', већ врло често као 'divinity' 'divine agent'. За разлику од Лозанића, Џовет преводи δαιμόνιον-а и речју 'spiritual' или 'spiritual agent'. Видимо да и Џовет избегава да Сократовог δαιμόνιον-а преведе са речју која би могла да има негативну конотацију. За разлику од свих осталих преводаца, Лозанић је доследан у примени властитог преводачког решења, што се огледа у његовом избегавању да употреби реч „демон“ чак и тамо где сам Платон изричито прави разлику између дожанског (θεῖόν) и демонског (δαίμονιον)!

Као православни хришћанин који је предавао класичне језике у Призренској богословији – угледној институцији од великог историјског и духовног значаја – Лозанић преводи δαιμόνιον-а речју „дожанство“ у складу са властитим духовним и интерпретативним становиштем, не желећи да својим преводом Сократовом δαιμόνιον-у припише било шта негативно. Историја појма „демон“ нам пак говори да се негативна конотација овог појма није по први пут јавила у хришћанству. Већ у четвртм веку п. н. е., Ксенократ (396 п. н. е. – 314 п. н. е.) употребљава реч „δαίμονιον“ у негативном контексту (Merlan, 2008, стр. 34–37), а касније и Плутарх (46 п. н. е. – 127 п. н. е.) спомиње зла дожанства и демоне, осуђујући разне верске праксе везане за њих (види: Brenk, 1973; Peters, 1967, стр. 34). Уколико је Лозанић познавао и овај историјско-филозофски аспект термина „δαίμονιον“, врло је вероватно да је у том случају преводац желео да истакне да је Платонов Сократ имао у виду нешто што је несумњиво дожанско и племенито.⁶

Познавалац старогрчког језика вероватно је био упознат и са тиме да су „демони“ за Грке Сократовог и Платоновог времена заиста некаква дожанства или деца богова, те да реч „δαίμονιον“ није изворно импрегнирана негативним значењем (Liddel & Scott, 1883, стр. 322), нити такво значење има у *Одбрани Сократове*. Па ипак, пођемо ли од саме садржине *Сократове ајолоије*, те узмемо ли у обзир да је Сократ оптужен за безбожнштво, није тешко претпоставити да је Лозанић својим преводом настојао да укаже на неоснованост те оптужбе.

Приликом читања Лозанићевог превода *Сократове ајолоије* стиче се утисак да је преводац углавном мотивисан херменеутичким разлозима, односно властитим разумевањем текста који

⁶ У вези са тиме како по Платоновом мишљењу човек може наликовати богу види: Деретић, 2014, стр. 129–138.

преводи. Нема никаквих показатеља да је неки од наведених европских превода могао служити нашем преводиоцу као директни узор. Видна је Лозанићева доследност у употреби властитог преводилачког решења. И да закључимо, преводећи Сократовог δαίμόνιον-а српском речју „божанство“, Лозанић није само хтео да избегне негативну конотацију, коју реч „демонско“ несумњиво има, него и да истакне позитивно значење израза „божанство“.

ШТА ЈЕ СМРТ?

Особеност Лозанићевог превода показује се и на месту где Платонов Сократ говори о знању и смрти. Ове две теме су у *Сократовој айолоџији* тесно повезане. Платонов Сократ нам показује како однос према и (не)знању и животу, који водимо, у знатној мери одређује и наш однос према смрти.⁷ Тако, на пример, према Сократовом расуђивању, страх од смрти темељи се на томе што мислимо да знамо оно што не знамо. Другим речима, премда не знамо шта смрт јесте, плашимо је се као да већ знамо да је она највеће зло које нам се може десити (29a6 – b6).

Према његовом мишљењу, страх од смрти је ирационалан и вредан моралне осуде, јер не знамо да ли је смрт неко зло или није; но, знамо да мудрост и врлина јесу *добро*, те човек не би смео да престане да им тежи чак ни под претњом смрћу (29c – 30c). Уз то, Сократ наводи и свој велики доказ (μέγα τεκμήριον) (40c2) да смрт није зло, говорећи како га његов δαίμόνιον није тога дана одвратио од тога да се појави пред судом.⁸ Страх од смрти, по Сократу, пример је нерелевантног незнања, с обзиром на то да са сигурношћу сматрамо да је она највеће зло, иако нико од нас нема никакво искуство о томе. Сократова „људска мудрост“ састоји се у открићу ауторефлексивне структуре знања, те је он способан да промишља границе властитог знања, како у односу на своје суграђане, тако и у односу на бога који једини поседује потпуно, апсолутно знање. Тиме се имплицитно показује и Сократова побожност за коју је иначе оптужен да је не поседује.

Премда не знамо шта је смрт, Сократ износи на крају дијалога два владајућа мњења о томе шта би она могла да буде и то у обли-

⁷ Ирина Деретић (2018) је држала излагање на ову тему у Буенос Ајресу, под називом *Socrates Facing Death in Apology*.

⁸ Премда могли бисмо да приметимо да је слабост овог доказа у томе што је он апсолутно евидентан само Сократу.

ку „конструктивне дилеме“⁹ (40c – e). То место такође је значајно и за овај рад, будући да га Лозанић на карактеристичан начин преводи, што има и филозофске импликације. Упоредимо најпре грчки извор с Лозанићевим преводом

ἐννοήσωμεν δὲ καὶ τῆδε ὡς πολλῆ ἔλπις ἐστὶν ἀγαθὸν αὐτὸ εἶναι. δυοῖν γὰρ θάτερόν ἐστιν τὸ τεθνάναι: ἢ γὰρ οἷον μηδὲν εἶναι μηδὲ αἴσθησιν μηδεμίαν μηδενὸς ἔχειν τὸν τεθνεῶτα, ἢ κατὰ τὰ λεγόμενα μεταβολή τις τυγχάνει οὔσα καὶ μετοίκησις τῆ ψυχῆ τοῦ τόπου τοῦ ἐνθένδε εἰς ἄλλον τόπον. καὶ εἴτε δὴ μηδεμία αἴσθησις ἐστὶν ἀλλ’ οἷον ὕπνος ἐπειδὴν τις καθεύδων μηδ’ ὄναρ μηδὲν ὄρα, θαυμάσιον κέρδος ἂν εἴη ὁ θάνατος

Горенаведени одељак Лозанић преводи на следећи начин:

„Размислимо и на овај начин: да је велика нада да је ово добро; од двога је једно смрт: или је тако рећи, неко непостојање **и мртав човек нема о ничему никакве свести**, ~~мртав~~, или је смрт по општем мњењу људском случајно, нека промена и ~~одлазак~~ душе одавде на друго место. И ако, истина, није нека свест него је као сан, када неко спи и (не гледа никаквог сна) ништа не снева, сјајан добитак може смрт да дуде“.¹⁰

Уколико у цитираном тексту обратимо пажњу на подвучене речи, примећујемо нешто што је у најмању руку необично, наиме, употребу појма *свесџи*! На овом кључном месту, на којем Сократ каже да је смрт једно од двога, реч αἴσθησις Лозанић преводи као „свест“. Ово преводилачко решење, чини се, није верно изворном тексту, будући да αἴσθησις како на старогрчком језику тако и у Платоновој филозофији значи пре свега ’чулно опажање’. Видимо, међутим, промену већ код Плутарха (са. 45 н.е. – 120 н.е.) који употребљава реч αἴσθησις у значењу умног опажања и знања (Liddel & Scott, 1883, стр. 40).

Индикативно је и то што Платон под опажањем овде разуме активну способност опажања, а не садржај опаженог. Другим речима, човек је мртав када не може да опажа, то јест када није у стању да обавља најједноставнију менталну функцију. Из тога следи да се овде смрт не одређује виталистички, као престанак функционисања човековог организма (срца и дисања), нити пак као „растављање душе од тела“, како уобичајено Платон одређује

⁹ Овај израз је највероватније први употребио Ручник (Rooschnik, 1985, стр. 213).

¹⁰ Наводимо нередиговани Лозанићев превод из његовог рукописа, у којем се налазе и прецртане речи. Подвучене речи И. Д. и А. Р. Уп. Лозанић, 2016, стр. 119–120.

смрт, на пример, у *Горгији* и *Фегону* (*Gorg.* 524b – c; *Phd.* 64c – d). Први дисјункт ове дилеме нам каже да је смрт престанак опажања ма чега, а пошто је опажање основна способност душе, то би значило да смрт јесте престанак те функције.¹¹

Додајмо и то да Платонов Сократ није сасвим једнозначно артикулисао мисао о интегришућој функцији опажања, премда је несумњиво то да је смрт престанак перципирања било чега. Много изричитоје него у *Ајолојији*, у позном дијалогу *Тееијеи* (*Tht.* 184a – 187b) Платонов Сократ сугерише читаоцу да би управо реч „ψυχή“ требало да означава оно што врши активну функцију спајања и обједињавања опажаја различитих чула. Поврх тога, није опажање једина функција душе, него су то и уобразиља и мишљење (*Tim.* 43c; *Tht.* 156c – e). То значи да када опажамо, ми и активирамо и способност упамћивања опаженог, потом мишљењем идентификујемо опажени садржај, вршимо селекцију, класификацију и повезивање опаженог.

Премда је већ код Платона наговештено да душа има интегришућу функцију, тек се у неоплатонизму артикулише појам свести, на шта ћемо се укратко осврнути. Плотин, на пример, употребљава више различитих израза за свест, попут *συναίσθησις* и *παρακολούθησις* (пропратна свест о себи, самосвест) (види: Hutchinsohn, 2018, стр. 40–41; Whittaker, 1918, стр. 13, 43, 52). Он најчешће користи израз *συναίσθησις* и под тим изразом подразумева двоструку интегришућу функцију душе: на нивоу психичког сопства означава унутрашњу свест о томе да делови тела и различите радње, које они врше, чине једну целину, док на нивоу дијаноетичког и ноетичког сопства на делу је унутрашња свест о повезаности наше душе и мишљења. Ниједан од ових израза се пак не јавља код Платона, а посебно не у *Ајолојији*.

Поставља се питање шта би, стога, могло навести Лозанића да *αἴσθησις* преводи речју „свест“? Да ли то што је одлично познавао Платоново мишљење, а нарочито историју платонизма, те је знао и значење појма свести у неоплатонизму? На то не можемо са сигурношћу одговорити, будући да немамо податке о томе колико је Лозанић темељно и синтетички познавао историју платонизма. Оно пак што можемо да утврдимо јесте то како се ова реч преводила у европским преводима, те да компаративном методом евентуално утврдимо да ли је Лозанић следио неки од тих

¹¹ Први дисјункт је у супротности како са другим дисјунктом, тако и са другим Платоновим одређењима смрти.

превода или пак није. Када се упореде немачки, руски и енглески превод, наилазимо на разноликост преводачких решења.

Пођимо од немачког, Шлајермахеровог превода који је Лозанићу могао бити доступан. Шлајермахер преводи αἴσθησις немачком речју „Empfindung“, која значи „осећај“, што, по нашем мишљењу, не одговара ономе што Платон разуме под појмом αἴσθησις-а. За њега је αἴσθησις, како смо већ рекли, ментална функција душе, која усаглашава деловања наших чула, те омогућава опажање објеката у спољашњем свету. Из горе реченог изводимо закључак да Лозанић није следио немачки превод Αἰολοίη-је, те је избегао да погрешно преведе αἴσθησις.

До истог закључка долазимо и када га упоредимо са Карповљевим преводом. Мртав човек је онај који „нискољко и ничего нечувствуећ“, што значи да „уопште ништа не осећа“ (Карповъ, 1863, стр. 441). Видимо да и Шлајермахер и Карпов превод αἴσθησις као „осећај“. Лозанићев превод се разликује од оба, што је нарочито видно при преводу дате речи, тако важне за разумевање како Платонове филозофије уопште, тако и за схватање једног од Сократових одређења смрти.

Погледамо ли пак енглески превод Бенџамина Џовета, учавачмо да се ту αἴσθησις преводи као 'consciousness' (Jowett, 1892, стр. 134).¹² На месту где Платонов Сократ каже шта би смрт могла да буде, у Џоветовом преводу наилазимо на изразе 'utter unconsciousness,' тј. „потпуна несвесност“ као и на 'no consciousness,' односно „непостојање свести“ (Jowett, 1892, стр. 134). Нема сумње у то да и Џовет и Лозанић користе различите изразе са истим значењем како би превели старогрчки израз αἴσθησις.

Поред ове сличности, даљом анализом два превода Αἰολοίη-је тешко да би се могао оформити недвосмислено јасан став о улози и значају Џоветовог текста за нашег преводиоца. Штавише када се упореди грчки текст са ова два превода, учавачмо да је његова сличност са Лозанићевим преводом већа, него са Џоветовим.¹³ Упоредном анализом долазимо до закључка да је Лозанић

¹² Требало би напоменути да, поред енглеског, и у француском преводу такође учавачмо израз „conscience“ као превод за αἴσθησις.

¹³ Уп. Jowett, 1892, стр. 133–34: 'Let us reflect in another way, and we shall see that there is great reason to hope that death is a good; for one of two things – either death is a state of nothingness and utter unconsciousness, or, as men say, there is a change and migration of the soul from this world to another. Now if you suppose that there is no consciousness, but a sleep like the sleep of him who is undisturbed even by dreams, death will be an unspeakable gain.'

превасходно тежио да текст учини себи разумљивим, те да се не може са сигурношћу утврдити да ли се Лозанић ослањао на Џоветов превод, премда је тачно да оба преводиоца преводе термин αἴσθησις речима истог значења. Било како било, Лозанићевим преводом *Сократишове айолоије*, према којем је мртав човек онај који је без свести, сугерише се менталистичка дефиниција смрти, према којој смрт није престанак човекових виталистичких функција, него постојања свести као носиоца свих душевних и духовних активности.

КОНТРОЛИСАТИ И/ИЛИ КРИТИКОВАТИ

Да је Лозанић настојао да учини себи разумљивим текст на старогрчком језику, те да је озбиљно промишљао о битним темама дијалога, јасно је и из превода следећег места (29e – 30a):

„И (~~кад се~~) ако се неко од вас препире и (~~кажао~~) каже да се стара, ~~н~~ нећу га оставити да иде одмах нити ћу ја отићи, него ћу њега питати и испитивати и контролисати (критиковати)[...]“¹⁴

Лозанић се двоуми да ли да ἐλέγχω (ἐλέγξω) преведе као „контролишем“ или „критикујем“, опредељујући се ипак за прво решење, док друго ставља у заграде. Овај грчки израз је еквивокан: почевши од хомерског значења „постидети“, „посрамити“, све до „истраживати“ и „испитивати“ (види: Bailly, 1901, стр. 279; Chantraine, 1968, стр. 334–335; Liddel & Scott, 1883, стр. 451–452; Schneider, 1797, стр. 444). Дати израз у свим својим лексичким облицима има нарочито важну улогу у Сократовој еленктичкој методи, којом он побија лажна веровања својих саговорника. Није случајно то што управо овај глагол Лозанић тако необично преводи и то не неком српском речју, него позајмљеницом. Када се прочита цитирани текст у целини, није тешко остати затечен тиме да неко ко се брани на суду тврди да ће, уколико буде ослобођен оптужби, своје суграђане и саговорнике „контролисати“! Очигледно је, стога, да за Лозанића реч „контролисати“ није имала оно значење које та реч најчешће има за нас данас. Погледајмо, најпре, да ли је у овоме Лозанићу послужио неки од њему доступних европских превода, као узор за преводачко решење.

¹⁴ Уп. К. Ј. Лозанић, 2016, стр. 89. Види и текст на грчком: „καὶ ἕαν τις ὑμῶν ἀμφισβητήσῃ καὶ φῆ ἐπιμελεῖσθαι, οὐκ εὐθὺς ἀφίσω αὐτὸν οὐδ' ἄπειμι, ἀλλ' ἐρήσομαι αὐτὸν καὶ ἐξετάσω καὶ ἐλέγξω [...]“

Осврнемо ли се на поменуте преводе, ствар не постаје јаснија јер уместо „контролисања“, за превод глагола ἐλέγχω проналазимо изразе попут „interrogate“, „examine“, „cross-examine“ (Jowett, 1892), те „спрашивањ“, „испытывањ“ и „вывѣдывањ“ (Карповъ, 1863), затим „fragen“, „prüfen“ и „ausforschen“ (Schleiermacher, 1805). Непосредне или посредне утицаје на Лозанићев одабир израза „контролисати“ је, бар у овом тренутку, тешко утврдити. Будући да нам упоређивање превода не говори много, неопходно је осврнути се на речнике које је он могао користити приликом превођења и који су можда могли да му помогну да на српском језику промишља сократовску еленктику.

Малый ѣрчко-срдскій рѣчникъ съ разнымъ разѣворима Ристе Јовановића (1853),¹⁵ са чијом садржином је Лозанић могао бити упознат, не открива нам много по том питању. Ни он му није могао послужити као узор за ово преводачко решење, јер ни ту не проналазимо могућу везу између ἐλέγχω¹⁶ и „контролишем“ (Јовановић, 1853, стр. 31).¹⁷ Јовановић преводи грчки глагол ἐλέγχω, писан ћириличним писмом „еленхо“, речју „извдличавамъ“, што је вероватно штампарска грешка. Претпостављамо да је Јовановић имао на уму реч „изобличавам“, чему у прилог говори и то што су нека од значења те речи конотације глагола ἐλέγχω.¹⁸ Нема никакве семантичке везе између глагола „изобличити“ и „контролисати“.

Према Шантреновом етимолошком речнику старогрчког језика¹⁹ реч ἐλέγχω је временом попримило значења „доказујем“ и „контролишем“ (Chantraine, 1999, 334–335). Важно је напоменути и да на грчком педесетих година XX века глагол ἐλέγχω значи „контролишем“ (Дημητρακου, 1953, стр. 2426)²⁰. Исто тако, у савременим грчко-руским речницима за глагол ἐλέγχω проналазимо следеће преводе: „контроли́ровать“ и „критиковáть“²¹ (види: Ло-

¹⁵ Захваљујемо колеги Јовану Буковали на помоћи да дођемо до овог речника.

¹⁶ Занимљиво је да Јовановић користи ћирилично писмо и за грчке речи! Тако је, рецимо, ἐλέγχω преписано као „еленхо“ (Јовановић, 1853, стр. 31).

¹⁷ Колегиници Снежани Јелесијевић посебно захваљујемо на снимцима страница речника и на томе што нам је указала да је „извдличавамъ“ највероватније штампарска грешка и да је заправо реч о глаголу „изобличавам“!

¹⁸ Тако, у Академијином *Речнику* читамо следећа значења за „изобличавам“: „јавно осуђивати, срамотити; откривати лоше стране некога или нечега, разобличавати, разоткривати, раскринкавати“ (Пешикан, Стевановић и др., 1971, стр. 587).

¹⁹ Колеги Бобану Станојевићу дугујемо велику захвалност, због корисних савета и упућивања на литературу.

готетис, 1987, стр. 492; Хориков и Малев, 1980, стр. 300). И даље није најјасније како је наш Лозанић могао доћи до свог преводилачког решења, будући да ове речнике није могао користити, док старији речници, које је можда и могао имати у виду,²² попут Лидл-Скотовог, Јовановићевог, Шнајдеровог, Константинидесовог или Васјмановог не пружају никакав податак о односу између речи ἐλέγχω и „контролишем“ (уп. Вейсман, 1899, стр. 411–412; Јовановић, 1853; Liddel & Scott, 1883; Schneider, 1797, стр. 444; Κωνσταντινίδου, 1902, стр. 89).

Погледамо ли пак Академијин *Речник српскохрватској књижевној и народној језика* (Пешикан и др., 1978, стр. 161–162), видимо да се реч „контролисати“ употребљава у српском језику још у XIX веку, у значењу вођења рачуна (1978, стр. 161). Узимајући то у обзир, не можемо у потпуности искључити могућност да је Лозанић самостално дошао до овог преводилачког решења, односно, да је у глаголу „контролишем“ видео најприкладнији начин да се преведе, разуме и представи сократовска еленктика. У томе му није могао помоћи ниједан од европских превода *Αἰολοίτις*, нити је до свог преводилачког решења могао доћи користећи се њему доступним речницима.

Лозанић штавише употребом речи „контролисати“ донекле погађа смисао грчког глагола ἐλέγχω, поготову ако се има у виду Сократова метода побијања, којом Сократ управо критикује, то јест побија погрешна мњења својих саговорника не само како би се дошло до истине о нечему, него и ради тога да се ученик, чија се погрешна мњења побијају, подучи о томе која веровања треба

²⁰ Изражавамо велику захвалност колегама Драгани Димитријевић и Дејану Целеддићу, на неседичној помоћи у изради овог рада као и на важним стручним саветима и сугестијама. Нарочито им изражавамо захвалност што су нам помогли у преводу речи ἐλέγχω упућивањем на корисну литературу, пре свега на речнике Константинидоса и Димитракиса.

²¹ Лозанић користи оба израза, с тим што израз „критиковати“ ставља у заграда, очигледно зато што није био сигуран који је од два израза прикладнији.

²² Поменути Јовановићев речник грчко-српског није најстарији код нас. Постоји рукопис са преписом једног старијег речника, који се чува у Архиву САНУ (бр. 46), а који датира још из XVII – XVIII века. „На почетку [овог] рукописа преписан је грчко-српски речник с примерима за учење грчког језика (*Извод по грчку језику учиши се*, како стоји у запису на предњем поткоричном листу) [...] Грчке речи исписане су ћирилицом, са означеним акцентима“ (Будало, 2016, стр. 419). Но, будући да није забележено да је реч „контролисати“ била у употреби код нас пре XIX века (види Пешикан, и др. 1978, стр. 161), ограничили смо наше истраживање ове речи на речнике из XIX века до године Лозанићевог превода.

да одбаци, а која да прихвати. Тако Сократ своје саговорнике подучава настојећи да код њих изврши не само интелектуални него и морални преображај.

Како се израз „контролисати“ среће на месту на којем Сократ говори о испитивању и побијању својих саговорника, о критиковању њихових погрешних веровања, и уопште о томе шта је истраживалачки живот, можемо с правом претпоставити да је Лозанић морао имати на уму васпитнообразовни смисао овог израза. Вероватно је на тај начин настојао да покаже како се сократска еленктика разликује од еристичке методе побијања саговорника, јер је циљ еленктике не да побије противника, него да побије његова лажна веровања, како би се након тога, кренуло у исправно истраживање тога шта нешто јесте.²³

Овакво преводачко решење још један је од показатеља да је Лозанић приступио Платоновом тексту самостално и преводио онако како је сам схватао смисао Сократове методе. Реч „контролишем“ као превод за ἐλέγχο не јавља се ни у једном од упоређених превода, што је још један од показатеља особености првог српског превода *Сократове айолоије*.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Превод Косте Ј. Лозанића јединствен је по много чему, пре свега по својој старини. Настао је почетком прошлог столећа, и премда недовршен и непотпун, садржи занимљива и необична преводачка решења. Упоредна анализа нам је показала да их он не презима механички из других превода, већ да преводи Платонов текст²⁴ онако како га је он сам разумео. Овоме у прилог говоре не само специфична преводачка решења, него и велики број белешки, прецртаних и уметнутих речи, како на српском тако и на грчком језику. Поврх тога, строго узевши, његови преводи Платоновог αἰθρησις-а српском речју „свест“, или пак глагола ἐλέγχο, који Платон ставља у уста своје Сократу, а Лозанић преводи са „контролишем“ – не представљају најпримеренија преводачка решења. Па ипак, Лозанић показује како је исправно разумео контекст, у којем Платон употребљава ове изразе, будући да онај

²³ О разлици између еристике и еленктике, види: Деретић, 2009, стр. 82–87.

²⁴ Драгана Димитријевић даје врло уверљиву упоредну анализу Цицероновог латинског превода Платоновог текста, а наводи и српски превод тог места из дијалога *Тимај*. Више у вези с тим види: Димитријевић, 2014, стр. 56–57, напомена 55.

који је мртав доиста ни нема ни о чему никакве свести, а Сократ и критикује и води рачуна о добробити оних које критикује. Лозанић је исправно препознао педагошки смисао Сократове еленктике.

То што је наш преводилац почетком XX века у сврхе добијања професуре у Призренској богословији, која је била у то време под Отоманском влашћу, превео један тежак и веома битан филозофски текст говори о томе да су захтеви приликом полагања тог испита били врло високи, као и да их је Лозанић испунио. Његова скромност као и, највероватније, тежња ка перфекционизму утицали су на то да његов превод *Сократове айолоџије* не угледа светлост дана за његова живота. Но, поред већ наведеног, овај превод нам показује и то да се и у најтежим условима могу стварати дела, која се одликују добрим познавањем како материје тако и језика. То у обичним околностима подразумева развијену институционалну и финансијску подршку, о којој наш преводилац није ни помишљао. Поврх тога, ово је јасан показатељ и да је српска духовна култура тога времена била довољно зрела да се у њој могао јавити један врло квалитетан превод као што је овај Лозанићев, који далеко превазилази оно за шта је намењен, наиме, да буде само школски задатак.²⁵

РЕЧНИЦИ

- Вујаклија, М. (1966). *Лексикон сѣраних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Вейсман, А. Д. (1899). *Греческо-рускии словарь*. С.-Петербургъ: Изданіе автора.
- Даль, В. И. (2000). *Толковый Словарь Живоїо Великорусскоїо Языка*. Москва: Русский Язык.
- Јовановић, Р. (1853). *Малый ѣрчко-србскїи рѣчникъ съ разнымъ разіоворима*. Београд: Правительствомъ кнѣгопечатнѣомъ.
- Логотетис, К. (1987). *Большой русско-ѣреческий словарь* (Том 2). Афины.
- Пешикан, М., Стевановић, М. и др. (ур.). (1971). *Речник срѣскохрвайскої кнѣжевної и народної језика* (Том 7). Београд: САНУ.
- Пешикан, М. и др. (ур.). (1978). *Речник срѣскохрвайскої кнѣжевної и народної језика* (Том 10). Београд: САНУ.
- Прота Сава Петковић. (1935). *Речник црквенословенскоїа језика*. Сремски Карловци: Српска манастирска штампарија у Сремским Карловцима.

²⁵ Колегама Драгани Димитријевић, Дејану Целебџићу, Снежани Јелесијевић и Марини Милановић дугујемо захвалност на пажљивом и критичком читању овог текста.

- Станчић, А. (ур.). (1936). *Пуџник: њрчко-срѳски*. Београд: Привредни преглед.
- Стевановић, М., Марковић, С., Јонке, Ј. (ур.). (1967). *Речник срѳскохрватскоја књижевној језика* (Том 2). Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
- Хориков, И. П. и Малев, М. Г. (1980). *Новојреческо – рускиј словарь*. Москва: Издательство „Рускиј јазик“.
- Цейтлин, Р. М., Вечерки, Р., Благовој, Э. (ур.). (1994). *Сѳарославјанскиј словарь (ѳо рукојисјам X–XI веков)*. Москва: Рускиј Јазык.
- Bailly, A. (1901). *Dictionnaire abrégé grec - français*. Paris: Hachette.
- Chantraine, P. (1968). *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*. Paris: Klincksieck.
- Lampe, G. W. H. (ур.). (1961). *A Patristic Greek Lexicon*. Oxford: Clarendon Press; Oxford University Press.
- Liddel, H. G. & Scott, R. (ур.). (1883). *Greek-English Lexicon* (Seventh Edition, Revised and Augmented throughout). New York: Harper & Brothers, Franklin Square.
- Schneider, J. G. (1797). *Kritisches Griechisch-deutsches Handwörterbuch*. Züllichau und Leipzig: Friedrich Fromman.
- Сенс, С. (ур.). (1910). *Grčko-Hrvatski rječnik za škole*. Zagreb: Trošak i naklada kr. Hrv.-Slav.-Dalm. zem. vlade.
- Αδαμαντίου, Χ. Μ. (1908). *Λεξικόν Ελληνο-Λατινικόν*. Εν Αθηναίς: Εκ των βιβλιοεκδοτικων καταστημάτων.
- Δημητρακου, Δ. (1953). *Μεγα λεξικον Ολης της Ελληνικης Γλωσσес* (Том 5). Αθήνα: Βραβειον Ακαδημιας.
- Κριαρα, Ε. (1968). *Λεξικό της Μεσαιωνικής Ελληνικής Δημώδους Γραμματείας, 1100–1669*. Θεσσαλονικη: Royal Hellenic Research Foundation.
- Κωνσταντινίδου, Α. (1902). *Μεγά Λεξικόν της Ελληνικής Γλώσσης*. Εν Αθήναίς: Κωνσταντινίδης, Ανέστης.

-
- ЛИТЕРАТУРА Брјанчанинов, И. (2005). *Енциклопедија ѳравославној духовној живојиа* (Ј. Срдуљ, Ур.; М. Станковић, Прев.). Београд: Образ Светачки.
- Будало, Б. (2016). Зборник. У: З. Ракић и др. (група аутора), *Свеји срѳске рукојисне књије (XII – XVII век)* (418–420). Београд: САНУ.
- Деретић, И. (2009). *Лојос, Плајѳон, Арисѳојшел*. Београд: ПЛАТО.
- Деретић, И. (2014). Платон о човековом „наликовању догу“. У: *Архе XI*, 22/2014 (129–138). Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за филозофију.
- Димитријевић, Д. (2014). Кад и како је настала фраза *рах атѳе отиум?*. *Lucida intervalla: Часојис за класичне науке*, 43, 41–65.

- Ђурић, М. Н. (прев.). (2008). *Одбрана Сократова*. Београд: Дерета.
- Карповъ, В. Н. (прев.). (1863). Апологија Сократа. У: *Сочиненія Платона* (385–443). Санкт-Петербургъ: Странникъ.
- Лозанић, К. Б. (2016). Платон на тавану; Коста Ј. Лозанић (Битољ 1864 – Скопље 1937). У: *Одбрана Сократова* (127–131). Београд: ННК Интернационал.
- Лозанић, К. Ј. (прев.). (2016). *Одбрана Сократова*. Београд: ННК Интернационал.
- Brenk, F. E. (1973). A Most Strange Doctrine. Daimon in Plutarch. *The Classical Journal*, 69 (1), 1–11.
- Brickhouse, C. B. & Smith, N. D. (1995), *Socrates on Trial*. Princeton: Princeton University Press.
- Cousin, V. (прев.). (1822). *Apologie de Socrate*. Paris: Bossange frères.
- Deretić, I. (2018). *Socrates Facing Death in The Apology*. Представљено на Socratica IV, Buenos Aires.
- Hutchinson, D. M. (2018). *Plotinus on Consciousness*. New York: Cambridge University Press.
- Jowett, B. (прев.). (1892). *Apology*. У: *The Dialogues of Plato, With Analyses and Introductions: Том II* (95–136). New York: Macmillan & co.
- Merlan, P. (2008). Greek Philosophy from Plato to Plotinus. У: А. Н. Armstrong (ур.), *The Cambridge history of later Greek and early medieval philosophy* (Repr, стр. 14). Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Peters, F. E. (1967). *Greek Philosophical Terms: A historical lexicon*. New York – London: NYU Press – University of London Press Limited.
- Roochnik, David L. (1985). *Apology 40C4-41E7: Is Death Really a Gain?*. *Classical Journal*, 80, 212–220.
- Rudebusch. (1999). *George Rudebusch – Socrates, Pleasure, and Value*. Oxford: Oxford University Press.
- Schleiermacher, F. (Преводаилац). (1805). *Apologie des Sokrates*. У: *Platon. Sämtliche Werke*. Berlin.
- Whittaker, T. (1918). *The Neo-Platonists, a Study in the History of Hellenism*. London: Cambridge University Press.

IRINA J. DERETIĆ

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF PHILOSOPHY

ALEKSANDAR D. RISTESKI

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

THE FIRST SERBIAN TRANSLATION OF PLATO'S APOLOGY

In this paper, we will critically assess the philosophical and linguistic aspects of the first Serbian translation of Plato's *Apology*, that has been recently discovered. The *Apology* was translated by Kosta J. Lozanić in 1904. First, we will analyze the philosophical terminology of this translation, taking into account some important passages of the dialogue. By comparing and contrasting Lozanić's translation with the most prominent translations of the *Apology* of his time, we explicate the uniqueness of his translation, that rests on the translator's own understanding of both the Greek text and Plato's philosophy.

KEYWORDS: Kosta J. Lozanić; Plato's Socrates; the divine; consciousness; control.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).